

Összefoglalás

1940–1944 között az erdélyi területek és a trianoni Magyarország közötti fejlődésbeli különbségeket a kormányzatok változatos támogatási formákkal, segélyezésekkel igyekeztek kiegyenlíteni. Ezen akciók összességét modernizációs törekvésként értelmezzük, dolgozatunkban arra tettünk kísérletet, hogy a folyamat konkrét formáit áttekintsük és az érintett társadalmi szereplők viszonyulásait, a folyamatot kísérő ideológiákat elemezzük két székhelyföldi megye – Csík és Udvarhely – példáján. Modernizáción az elmaradott országrész felemelésére kezdeményezett akciók összességéből álló komplex felzárkóztatási folyamatot értjük. Az Erdélybe irányuló konkrét fejlesztési formák eldöntésénél és kivitelezésénél, kormányzati szinten összetett szempontrendszer működött. Figyelembe vették az erdélyi szükségleteket, igényeket, alkalmazták a korábbi évtizedek magyarországi tapasztalatait, érvényesültek – a hadigazdálkodás körülményei között – a centralizált, bürokratikus állam gazdaság- és társadalomszervező szempontjai.

Az erdélyi elit – és az Erdélyből származó közszerplők – politikai és közéleti diskurzusainak fókuszában a „visszatért” terület társadalmi, gazdasági felemelésének sürgetése állt. A közéleti fórumokon megszólalók az országrészek közötti fejlettségi különbségek kiegyenlítését az állam feladatának tekintették. A közhangulatnak ezt az elvárását a Teleki-kormány azonnal beinduló bőkezű támogatáspolitikája is megerősítette, illetve eleve generálta is. A miniszterelnök Erdély-politikájában „nem volt olyan összeg, amit ne utalt volna ki szemrebbenés nélkül a terület infrastrukturális, szociális hálózatának fejlesztésére[...] a kormány első számú belpolitikai célja, megelőzve minden mást (zsidókérdés, földreform, szociális törvénykezés) Észak-Erdély reintegrálása volt.”⁵³⁹ A kormányzati segélyezések célterületeinek megállapítá-

539 Ablonczy Balázs: Teleki Pál nemzetről és társadalomról – visszacsatolások előtt és után. In: Nemzet a társadalomban. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2004. 165–166 p.

sa, támogatási javaslatok felterjesztése a központi fórumokhoz, a támogatások célba juttatása állami és társadalmi intézmények közvetítésével történt. A trianoni területen lévő gazdasági, szociálpolitikai, közigazgatási intézmények hatáskörének az erdélyi területekre való kiterjesztése mellett a fejlesztési akciók lebonyolításában az erdélyi társadalmi intézmények is részt vettek. A négy év alatt az erdélyi társadalmi intézmények fejlesztése, új intézmények létrehozása, az intézményekben dolgozók szakmai felkészültségének javítása is része volt a modernizációs törekvéseknek.

A székelyföldi társadalom tradicionális, premodern jellege mellett is differenciált, foglalkozási és érdekcsoportokra tagolódó alakzat volt, ennél fogva viszonya a kormányzat modernizációs törekvéseihez igen eltérő és néha ellentmondásos volt. A négy székely megyében a mezőgazdasági foglalkoztatottak arányának átlaga meghaladta a 70%-ot. E foglalkozásszerkezetből az is következett, hogy a kormányzatok a legnagyobb figyelmet a mezőgazdaságból élők támogatására, az agrártermelés színvonalának emelésére fordították. Az erdélyi mezőgazdaság helyzetét és a tennivalókat az agrárszakemberek a trianoni terület mezőgazdaság-irányítási tapasztalatainak perspektívájából elemezték, határozták meg az elvégzendő feladatokat. Az erdélyi közgondolkodásban az állami beavatkozást a mezőgazdaság korszerűsítésébe elfogadott és kívánatos intézkedésként értékelték: a legfontosabb modernizáló tényezőnek az államot tekintették. A közszerplők uralkodó diskurzusában (elsősorban a sajtóanyagokban) az állam megszemélyesített entitás: általában mint megértő, jóságos, adományozó fél jelenik meg, akivel szemben a támogatottaknak hálásaknak, engedelmeseeknek kell lenniük.

A Székelyföld felemelését szorgalmazó elképzelések, tervek ideológiai megalapozásánál többféle érvelési mód fonódott egybe. Akár egyazon politikai nyilatkozatban, programbeszédben, újságcikkben is megjelenhettek. Egyik leggyakoribb diskurzustípus volt a *történelmi jóvátételi* jogosultságokkal való érvelés. Eszerint az

első világháború előtti liberális kormányok bűnösen elhanyagolták a Székelyföld fejlesztését, ez a mulasztás az egyik fő oka az elmaradottságnak, ezt kell pótolnia a magyar államnak.

A fejlesztő, támogató akciók elfogadásának és elvárásának másik motivációja a *sérelmi érvelés, a szenvedésideológia*: ennek lényege, hogy „mi székelyföldiek megérdemljük az állami támogatásokat, mert 22 évig nemzeti és társadalmi elnyomásban éltünk, ezért kárpótlás jár.” Ide tartozott az az elvárás, hogy az állam biztosítson munkahelyet a kisebbségi időkben állás nélkül tengődő volt kishivatalnokoknak, alkalmazottaknak, függetlenül szakmai felkészültségüktől.

A harmadik diskurzustípus a *nemzeti érdekekkel* való érvelés volt: azért kell fejleszteni a Székelyföldet, mert a székelység a magyarság legkeletibb törzse, védelmi funkciót lát el, nemzeti érdek, hogy helyben maradjon, gyarapodjon, alkalmas legyen telepítésre is. Ebben az ideológiában gyakran megjelenik a székely fajmítosz (pl. a székely „gyönyörű, fajilag, vérségileg talán a legtisztább magyar vércsoport”).⁵⁴⁰

A kormányzati támogatásokat kísérő elismerő, hálálkodó diskurzusra olykor – a méltánytalannak tartott forráselosztások kapcsán – elégedetlenkedő hangok is keveredtek. Volt azonban egy másik diskurzustípus is Erdélyben, amely a megnagyobbodott országban az állam és a társadalmi szervezetek viszonyát kritikusan szemlélte, bírálóan viszonyult az állami intézmények kiterjesztett hatásköréhez és a társadalmi szervezetek önállóságának szükségességét hangsúlyozta. A négy év alatt ez a vita rejtetten végig jelen volt a közéletben. Az erdélyieknek gyakran szoros és kényelmetlen volt az állami gyámkodás. A lokális autonómia, a saját ügyek önálló intézésének igénye vidéki társadalmi ideálok, eleven eszmék maradtak a „visszatért” Észak-Erdélyben. Az állam és társadalom viszonyában a centralisztikus irányítás és az önállóság, a szokásjog gyakorlásának igénye közötti konfliktus legélesebben az erőforrások (erdő, föld) fölötti rendelkezési joga-

540 Csiki Néplap 1942. július 15.

sultságok körül bontakozott ki. A sajtóban, közéleti fórumokon, politikai, társadalmi szervezetekben folyó vitában a felszín alatt a társadalmi szolidaritás alapeszméje alapján működő gazdasági tevékenységek – pl. a szövetkezetek és a közbirtokosságok működése – és a kapitalista érdekek, szabadpiaci viszonyok konfliktusáról volt szó.

Az állam – társadalom kapcsolat aszimmetrikus erőviszonyai tükröződtek a sajtóban gyakran megjelenő vidék – centrum problémában is. A Budapest mellett nem érvényesülő magyar vidéken élő vékony elitréteg, a nyilvánosságban identitáskompenzáló, önvédelmi gesztusokat konstruált. Ilyenek voltak azok a művelődési események, amelyekhez kapcsolható volt a centrum – vidék társadalmi, kulturális egyenlőtlenségeit elutasító ideológia.

A visszacsatolás után új jelenség volt a székelyföldi helyi társadalmak szintjén az anyaországból érkezett „ejtőernyősök” és a „benszülöttek” közötti feszültség. Ennek a viszonyoknak a társadalmi alapja az volt, hogy az „ejtőernyős” általában állami alkalmazott volt, biztos jövedelmet jelentő állásba érkezett, miközben a helyiek közül sokan alkalmazás nélkül tengődtek. A bürokratikus állami intézmények hatáskörének kiterjesztésével, az irányítási és felügyeleti szerepkörök, szakterületek elfoglalásával az erdélyi társadalmi szervezetek szerepe összezsugorodott, következőképp az erdélyi magyar értelmiség veszített korábbi befolyásából, közéleti súlyából. Az erdélyi és a trianoni területről érkező hivatalnokok, értelmiségiek közötti társadalmi feszültségek az eltérő kulturális szokások és gyakorlatok reprezentációiban – például a „cím és rangkorság” néven ismert jelenségben – csúcspontot értek el. A kulturális formák fölötti konfliktus mögött az identitások versenyét láthatjuk.

1940 őszén, a 2. bécsi döntést követő erdélyi bevonulást fogadó öröm és eufória gyorsan elült, amikor a két országrész „egybehangolása” keretében megkezdődött a trianoni területen érvényes törvények, adózási szabályok kiterjesztése, az árviszonyok átalakí-

tása. Az állam-társadalom kölcsönviszonyában, illetve a társadalmi csoportok közötti és csoportokon belüli kapcsolatokban az eufóriát hamarosan konfliktusok, feszültségek követték. Dolgozatunkban az államhoz fűződő függőségi kapcsolatok szempontjából két markánsan elkülönülő társadalmi réteg viszonyulásmódjait próbáltuk bemutatni: a közvélemény-formáló elit, közéleti fórumokon megszólaló értelmiségiek, állami adminisztrációban dolgozó hivatalnokok, kispolgári foglalkozásúak és a termelésből élők differenciált rétegének viszonyulásait. Az előbbi társadalmi csoport szoros egzisztenciális függőségben élt az állammal, szimbolikus magatartásmódokkal és nyelvi eszközökkel fejezte ki az állami akciókhoz, beavatkozási formákhoz való viszonyát: azonosulását vagy elhatárolódását. Beállítódásait próbálta kiterjeszteni, elfogadtatni más társadalmi csoportokkal.

A hivatalnokok – és más állami alkalmazottak – állammal szembeni viszonyulásától gyökeresen különbözött a termelői csoportok állammal szembeni viszonya. E csoportok gazdasági önállóságába a hadban álló magyar állam az adózási szabályok változtatásával, a terményárak, munkabérek szabályozásával, terményelvonással, termelési kényszerek bevezetésével avatkozott be. A visszacsatolás utáni első időszakban a legtöbb panaszt az új adózási szabályok bevezetése okozta. A merev, centralizált állami irányítás nem volt tekintettel a termelési feltételek regionális különbségeire, a mostohább székelyföldi természeti körülményekre.

Az új adózási szabályok mellett a másik állami beavatkozási forma a termelési viszonyokba a mezőgazdasági ár – és bérszabályozás volt. A munkabérek megállapításánál az adminisztratív rendelkezések nem álltak összhangban a hagyományosan kialakult regionális cserefeltételekkel. Alkalmazásuk megzavarta, feszültségekkel terhelte az egyazon településen belüli foglalkozási csoportok közötti társadalmi kapcsolatokat. Az állami árszabályozás kiterjedt a kisgazdaságok terményeire, állati termékeire. A hatósági árszabályozás bevezetése után azonnal kialakult a kettős árrendszer. A parasztok ellenálltak, a piacokon hiány jelentkezett.

Azok a termelők, akik a hatósági árakat figyelmen kívül hagyva a helyi piacokon szabad árakon próbálták terményeiket értékesíteni, hatósági szemszögből a törvények ellen vétő, „árdrágító” bűnösöknek, ügyfeleik pedig bűnrészeseknek minősültek. Az állam és a termelő társadalom viszonyában a társadalmi csoportok állammal szembeni bizalmatlanságát jelzi a hatalmi kezdeményezésekkel szembeni passzivitás is. Az elit bírálóan, egyértelmű elutasítással viszonyult más társadalmi csoportok minden olyan megnyilvánulásával szemben, amely a jótékony állam intézkedéseit nem méltányolta, sőt olykor ellenszegült. Elítélte, ostromozta a falusi gazdálkodók szembeszegülését a Jurcsek-féle beszolgáltatási rendszerrel, a hatósági árak mellőzését a szabad piacon, a magas adók és iparcikkárak elleni panaszokat.

Végezetül feltehető kérdés: miként kell értékelnünk az állam által támogatott modernizációs kísérletek eredményeit, hatásait? Úgy vélem ebben a kérdésben eltérő helyzetű társadalmi csoportok tapasztalatairól beszélhetünk. Az állami támogatásokból részesülő legszélesebb társadalmi csoport a falusi tehetősebb gazdaréteg volt, amely meg tudta fizetni a kedvezményes (gép- állapot- vetőmag- stb.) juttatásokból a rá eső részt. Ez a társadalmi csoport sem fogadta teljes nyitottsággal az állami támogatásokat. Voltak falvak ahol egy-egy új kezdeményezés, kedvezőbb feltételrendszerre talált mint másutt és beépült a gazdálkodási gyakorlatba. Az állami kezdeményezések olyannyira sikeresek lehettek, hogy a gazdák később az állami támogatások megszűnte után, önerőből is megvalósították az először felülről érkezett újítást. Ilyen állami kezdeményezés volt például a takarmánytároláshoz hasznos silók építése, ilyen építmények a falusi gazdaságokban a későbbi évtizedekben teljes önköltséggel is létesültek. Más esetekben a gazdák elzárkóztak, nem fogadták el a modernebb eszközöket, módszereket, technológiai újításokat (pl. volt olyan falu, ahol egyetlen gazda sem került, aki megengedte volna, hogy udvarán ingyenesen minta-trágyatelepet építtessen az állam). De nemcsak a gazdálkodók csoportja, a szegényes kisiparos, kereskedői réteg sem fogadta a támogatáso-

kat teljes nyitottsággal: a korabeli szakértők véleménye szerint nem élt kellő mértékben a kínálkozó hitellehetőségekkel.

Kutatásaink végcélját a modernizációs kísérletek hatásainak megértésére korlátozva, a személyes, ún. szubjektív dokumentumok használata esetünkben nélkülözhetetlen eszköz. A korszak társadalmi szereplőinek sokféle tapasztalatát ma az emlékezet tartós emléknymoi őrzik. Az emlékezők egymástól függetlenül, személyes percepcióik, diszpozícióik és eltérő utótapasztalataik függvényében idézik fel a korszak történéseiről konstruált emlékeiket. Az interjúrészletek tartalmi szempontból jól észrevehető módon erősítik egymást.

A korszakot átélt idős emberekkel készült mélyinterjúk⁵⁴¹ tartalmi elemzéséből kiderül, hogy az emlékezők szerint az 1940–44 közötti időszak – a háborús évek ellenére – egy ígéretes fejlődési lehetőséget biztosított, sok hasznos és eredményes gazdasági kezdeményezéssel, melyeket megszakított a történelem. Az egyik interjúalany szerint *„egy háborúban levő ország, mint Magyarország akkor, erőn felül teljesített abban az időben. Mezőgazdaságban is, és mindenben. A gabonátárolók, s a sok ONCSA-telep, s azok az utak...”* Ezzel a véleménnyel lehet vitatkozni, kérdés, hogy milyen ellenkező véleménynek, ténymegállapításnak lehet magasabb ontológiai státusza? Úgy gondoljuk, hogy a négy év alatt megvalósult komplex támogatáspolitikai nem változtathatott lényegesen a felemelni kívánt terület társadalmi, gazdasági helyzetén. Ennek legfőbb akadálya a hadigazdálkodás elvonási kényszerei mellett az idő rövidsége volt. A századforduló előtt (1897-ben) kezdeményezett kárpátaljai hegyvidéki segélyakció – ahol a támogatások konkrét formái nagyjából ugyanazok voltak, mint a vizsgált korszakban a Székelyföldön – az akkori konszolidáltabb társadalmi, politikai viszonyok között csak jó tíz év múlva hozta meg gyümölcseit.⁵⁴² A Székelyföldnek ennyi időt nem adott a történelem.

541 12 interjú készült Csík és Udvarhely megye különböző falvaiban.

542 Takács Imre: Magyarország földművelésügyi közigazgatása az Osztrák-Magyar Monarchia korában 1867–1918. 33.